

Олег Мельничук

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
доктор історичних наук, професор (Україна)
e-mail: oleh.melnychuk@vspu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1901-3149>
ResearcherID Web of Science: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/HGE-4675-2022>
Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212406873>

Анна Поліщук

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
кандидат історичних наук, старший викладач (Україна)
e-mail: anna.polishchuk@vspu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0559-1087>
ResearcherID Web of Science: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/3910849>
Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57798541900&origin=recordPage>

Соціально-економічні та соціокультурні трансформації в подільському селі в 1950 – 1960-х рр. (на матеріалах села Мельниківівець)

Анотація. Метою статті є, на прикладі конкретного мікроісторичного дослідження, обґрунтувати соціально-економічні та соціокультурні трансформації в подільському селі у 1950 – 1960-х рр. **Методологія дослідження** включає як спеціально-історичні, так і міждисциплінарні методи. Серед спеціальних методів слід вказати передусім на метод історіографічного аналізу, завдяки якому розкрито стан наукового вивчення проблеми. Проблемно-хронологічний метод дозволив поділити досліджувану тему на вузькі проблеми та розглянути їх в хронологічному порядку. Порівняльні спекти трансформацій в подільському селі в повоєнний період виконані в контексті порівняльно-історичного методу. **Наукова новизна** визначається тим, що означена тема не була предметом спеціального наукового дослідження, а також спробою автора розкрити проблему на матеріалах конкретного мікроісторичного дослідження. **Висновки.** Смерть вождя та зміна політичного керівництва поклали край сталінській аграрній політиці, що базувалася на адміністративному позаекономічному примусі, ігноруванні основних економічних законів та цілеспрямованому постійному викачуванні матеріальних ресурсів із сільського господарства. Реформи аграрного сектору першої половини 1950-х рр., які були покликані зменшити командно-адміністративний вплив на керівництво колгоспів та збільшити ініціативи останніх щодо масштабів планування та вирощення продукції, в цілому сприяли піднесенню сільського господарства та деякому покращенню становища колгоспного селянства на Поділлі. Зростання врожайності зернових дало змогу не лише активізувати розвиток тваринницької галузі та придбати необхідну сільськогосподарську техніку, але й акумулювати певну частку грошей на виплату зарплат колгоспникам. В той же час, політика укрупнення колгоспів не тільки не призвела до корінних змін в організації та технології виробництва, але й мала довгострокові руйнівні наслідки. Об'єднані господарства ставали малокерованими, колгоспники – більш відчуженими один від одного. Спостерігалось звуження елементів колгоспної демократії та відчуження селянства від землі. Певні успіхи колгоспного будівництва та деяке покращення матеріального добробуту селян не позначилися на поліпшенні культурно-освітньої сфери подільського села. Сільські школи та клуби, що розглядалися як центри впровадження в селянське середовище комуністичної ідеології і моралі та були покликані змінити світогляд і вплинути на духовне життя селянства, тривалий час перебували у непридатних приміщеннях, які не відповідали санітарно-гігієнічним нормам. Будівництво нових освітніх та культурних установ держава пропонувала здійснювати за кошти колгоспів або ж самих селян. Нерідко селяни скаржились на недостатній рівень медичного обслуговування. Фельдшерсько-акушерські пункти знаходились у непристосованих приміщеннях, бракувало досвідчених фахівців, виділених коштів не вистачало на закупівлю медикаментів. В другій половині 1960-х рр. було активізовано роботу із розбудови інфраструктури та благоустрою подільського села. Однак, через відсутність державних дотацій, успіхи були незначними. Переважна частина населених пунктів не мали доріг із твердим покриттям. Будинки сільських мешканців тривалий час залишалися неелектрифікованими. Забезпечення селян продовольчими та

промисловими товарами здійснювалось за залишковим принципом. Спроби ж селян покинути село і виїхати до міста не мали успіху, оскільки колгосп не був зацікавлений у втраті робочої сили.

Ключові слова: колгоспи, культурно-освітні установи, повсякденне життя, Поділля, селянство, соціально-економічний розвиток, соціально-побутове забезпечення.

Постановка проблеми. Період післявоєнної відбудови народного господарства УРСР, визначений представниками радянської історіографії в межах 1945-1953 років, стосувався, передусім, промисловості, яка, завдяки залученню переважної частки капіталовкладень та самовідданої праці радянських людей, змогла на кінець означеного періоду відновити свої потужності на рівні довоєнного часу. Однак, цей період, в жодній мірі, не визначив стан відбудови сільського господарства. Забезпечуючи високі темпи відбудови промисловості за рахунок нещадної експлуатації колгоспного селянства, українське село на кінець означеного періоду продовжувало перебувати у складному становищі. Зменшення кількості працездатного населення, мізерна частка капіталовкладень, відсутність техніки та робочої худоби, втрата будь-якої мотивації до праці в колгоспі через відсутність матеріальної винагороди призвели до повного занепаду колективних господарств та виходу із колективів значної частки їх членів. Виживаючи за рахунок власних присадибних господарств, селяни були змушені сплачувати непосильні податки та майже задарма здавати в державу продукцію, вирощену у власному господарстві. Серйозним випробуванням був масовий голод 1946-1947 рр. як наслідок хлібозаготівельної політики сталінського режиму в поєднанні з несприятливими природними умовами. Спроби вплинути на ситуацію за допомогою жорстких адміністративних заходів не увінчалися успіхом.

Аналіз джерел та останніх досліджень. В українській історіографії відсутні наукові праці, присвячені цій проблемі. Однак, загальна проблематика з історії українського села 1950 – 60-х рр. знайшла своє відображення у працях Г.Г. Кривчика (Кривчик, 2001), І. Романюка (Романюк, 2005), Л. Халецької (Халецька, 2011). Соціально-економічний розвиток села досліджували О. Лісовська (Лісовська, 2009), І. Лубко (Лубко, 2002), В.В. Марчук (Марчук, 2007). Повсякденному житті селянства 1950 – 60-х рр. присвятили свої праці В.І. Кузьменко (Кузьменко, 2017), М.В. Кагальна (Кагальна, 2013), В.Ф. Лисак (Лисак, 2013), О.Ф. Нікілев (Нікілев, 2011). Соціально-побутові умови життя сільського населення вивчали Л. Ковпак (Ковпак, 2003), С.Ю. Хоменко (Хоменко, 2015). Загалом, соціальним трансформаціям в українському суспільстві 1950 – 60-х рр. присвячені одноосібні та колективні монографії, підготовлені колективом Інституту історії України НАН України в серії «З історії повсякденного життя в Україні» (Даниленко, 2015; Даниленко, 2022; Бондарчук, 2012). Джерельну базу дослідження склали неопубліковані архівні матеріали, більша частина з яких вперше вводиться до наукового обігу.

Мета статті. На прикладі конкретного мікроісторичного дослідження розкрити соціально-економічні та соціокультурні трансформації в подільському селі у 1950 – 1960-х рр.

Виклад основного матеріалу. Соціально-економічний розвиток села Мельниківець, що на Поділлі, та рівень життя його мешканців на кінець відбудовного періоду лише підтверджували катастрофічне становище, що склалося в сільському господарстві України внаслідок грабницької та споживацької політики радянської влади щодо села. Місцеве колективне господарство ледь животіло. Кількість членів колективного господарства зменшилась майже на третину, порівняно із довоєнним періодом. Врожайність зернових упродовж усіх післявоєнних років залишалася надзвичайно низькою і становила від 3 до 11 центнерів з гектара. В цілому, основні економічні показники колгоспу майже удвічі поступалися довоєнним. Загальна заборгованість колгоспу державі на початок 1953 р. складала більше 13 тис. крб. (ДАВіО, ф. 3375, оп.4, спр.1287, арк.125–137). Незважаючи на те, що пройшло майже 10 років після закінчення військових дій, соціально-побутові умови життя селян залишалися жахливими. Нове житло майже не будувалося, а певна частина селян продовжували мешкати в приміщеннях, малоприсадибних для проживання. Прийняті правлінням колгоспу рішення про будівництво житла для «колгоспників-передовиків» реалізовувались надто повільно (АВНРДА, фонд колгоспу «Червоний промінь», спр.2, арк. 31). Продовольче забезпечення здійснювалось переважно за рахунок присадибного господарства та зерна, виданого колгоспом в рахунок трудоднів. Промислові товари, а, нерідко, й товари першої необхідності, були дефіцитом (Мельничук, О.А. & Мельничук, Т.А., 2020, с. 60).

Смерть вождя та зміна політичного керівництва поклали край сталінській аграрній політиці, що базувалася на адміністративному позаекономічному примусі, ігноруванні основних економічних законів та цілеспрямованому постійному викачуванні матеріальних ресурсів із сільського господарства. З цього часу розпочинається пошук нових, більш ефективних методів управління сільським господарством. Вже на вересневому пленумі ЦК КПРС 1953 р. були

.....
запропоновані конкретні заходи, спрямовані на зростання рентабельності колгоспного виробництва. Їх суть полягала у збільшенні закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію, підвищенні матеріальної зацікавленості колгоспників, збільшенні державних асигнувань на потреби, покращенні технічного і кадрового забезпечення господарств села. Був зроблений крок до встановлення більш рівноправних відносин між державою та колгоспами. Керівники місцевих господарств отримали більшу самостійність та свободу розпоряджатись власними ресурсами господарства, не ризикуючи бути притягненими до відповідальності (Романюк, 2005, с.42-43).

У місцевому колективному господарстві «Червоний промінь» села Мельниківець проведення реформ покладалося на новопризначеного очільника колгоспу Федора Васильовича Собідка. Із його попередників (за 1944-1953 рр. у Мельниківцях змінилось 9 керівників колгоспу та 11 голів сільської ради), лише окремим вдалося уникнути кримінальної відповідальності за невиконання планів хлібозаготівель, невчасний посів чи збір урожаю (Мельничук, 2021, с.325). Федір Васильович був уродженцем сусіднього села Червоного. Колишній фронтовик, член партії з 1943 р. Після закінчення війни очолив партійну організацію Ситковецької МТС. Згодом був призначений головою колгоспу «Червоний промінь» с. Джуриці, де зарекомендував себе дбайливим господарем.

На першому ж засіданні нового правління в члени колгоспу було прийнято 54 неповнолітніх односельців 1936-37 років народження та інші одноосібники, в результаті чого кількість працездатних колгоспників зростає від 396 до 569 осіб (АВНРДА, фонд колгоспу «Червоний промінь», спр.25, арк.63). На загальних зборах колгоспу 28 квітня 1953 р. обговорювалося складне фінансове становище колективного господарства. Виступаючи із доповіддю, голова колгоспу повідомив присутніх, що через заборгованість перед фінвідділом (9 тис. крб.) було арештовано розрахунковий рахунок господарства в Держбанку. Оскільки для реалізації на ринку у розпорядженні колгоспу була лише картопля, було прийняте рішення продати 5 т. картоплі на ринках м. Одеси, а на виручені гроші закупити насіння соняшника для переробки на олію та продажу на ринку у м. Вінниці. Так були виручені кошти для сплати боргу та завершення весняної посівної кампанії (АВНРДА, фонд колгоспу «Червоний промінь», спр.25, арк. 35 зв.).

Звітуючи перед колгоспниками про свою роботу вже через півроку Ф.В. Собідко повідомив про перевиконання на 80 Га площі весняного посіву зернових. За домовленістю із Ситковецьким цукровим заводом колгоспники, які обробляли цукровий буряк, вперше отримали аванс цукром. Вчасно і без втрат було проведено збір врожаю, в результаті чого колгоспники отримали по 3 кг зерна на вироблений трудовдень. Під час жнив для колгоспників було організовано громадське харчування. Прийнято рішення про виплату заборгованості по заробітній платі за попередні роки. В рахунок авансу колгоспникам було видано білу муку та гроші (АВНРДА, фонд колгоспу «Червоний промінь», спр.25, арк.63).

Енергійна діяльність нового голови колгоспу та матеріальна зацікавленість колгоспників в результатах своєї праці дали свої позитивні результати. Підводячи підсумки господарського року, керівник господарства наголосив на зростанні врожайності зернових до рекордного для того часу показника – 14,4 цнт. з га. Наявність готівки дала змогу колгоспу відкрити у ситковецькому відділенні Держбанку рахунок для авансування зарплати членів колгоспу та робітників тваринницьких ферм (АВНРДА, фонд колгоспу «Червоний промінь», спр.25, арк.72).

Іншим завданням, яке успішно реалізовувалося, було розширення тваринницької галузі. На будівництво тваринницьких приміщень та закупівлю племінної худоби було заплановано витратити 50 680 крб., у тому числі 13 тис. крб. позики (АВНРДА, фонд колгоспу «Червоний промінь», спр.25, арк.67зв.). Вже через рік в колгоспі функціонувало 8 тваринницьких приміщень, в яких розміщувалися 258 голів ВРХ, 110 коней, 402 свині, 235 овець, 398 курей. Колгоспна пасіка нараховувала 99 бджолосімей. За перший рік прибуток від тваринництва склав 200 тис. крб. (АВНРДА, фонд виконкому с/ради, спр.43, арк.22 зв.). Наявність вільних коштів дала змогу витратити їх на придбання техніки. З цього часу механізацію виробництва вже забезпечували 2 трактори, 1 комбайн та 2 автомашини (ДАВіО, ф. 2666, оп 1, спр.8, арк.11).

Завдяки відкриттю в селі двох гранітних кар'єрів розпочалось широке будівництво тваринницьких приміщень, комор для зберігання зерна, збудовано водопровід для господарських потреб. Значну увагу приділено розвитку скотарства. Започатковано розведення поголів'я корів симентальської породи, свиней – миргородської породи, овець – асканійської породи. Було збудовано конеферму, в якій вирощували коней для радянської армії. Потомство забезпечували 12 племінних рисаків. В 1956 р. колгосп вийшов на перше місце в районі по надою молока на одну фуражну корову. Кращими доярками були визнані Люлько Юлія (2764 кг), Луцик Антоніна (2704 кг), Плетінка Ксеня (2615 кг) (АВНРДА, фонд колгоспу «Червоний промінь», спр.42, арк.12). Голова колгоспу і свинарка Бондар (Гончарук) Любов Юхимівна за високі показники в трудовій діяльності були запрошені до Москви на сільськогосподарську

виставку. Дещо зросла заробітна плата колгоспників, що дозволило їм активізувати приватне житлове будівництво.

Черговим експериментом влади в реформуванні аграрного сектору була кампанія із укрупнення колективних господарств, що отримала в народі назву «друга колективізація» 1950-х рр. Вона, на думку партійного керівництва, мала сприяти максимальному використанні сільськогосподарської техніки, збільшенню доходів колгоспів та зменшенню витрат на адміністративно-управлінський апарат (Романюк, 2005, с.82). Відповідно до цього, рішення про об'єднання колективних господарств «Червоний промінь» села Мельниківець та імені Сталіна села Червоне було прийняте на спільних зборах делегатів обох господарств 29 грудня 1959 р.. Об'єднаному господарству було присвоєно ім'я вченого біолога і селекціонера І.В. Мічуріна (АВНРДА, фонд колгоспу «Червоний промінь», спр.49, арк.69). Укрупнення дало змогу, передусім, суттєво посилити матеріальну базу господарства. Так, площа орних земель в результаті збільшилась з 1733 до 2670 Га, а поголів'я худоби зросло від 580 до 4315 штук. У розпорядженні колгоспу вже було 10 тракторів, 4 комбайни та 6 автомашин (ДАВіО, ф.3375, оп.4, спр.2071, арк.1622). Об'єднаний колгосп ще деякий час зберігав передові місця в районі і продовжував демонструвати відносно «високі» показники від своєї господарської діяльності. Збільшення доходів об'єданого господарства дало змогу продовжити видобуток каменю у власному кар'єрі, який був використаний для будівництва господарських будівель та нового мосту на центральній дорозі (АВНРДА, фонд виконкому с/ради, спр.105, арк.15.).

Водночас, об'єднання колективних господарств стало причиною звільнення з посади за власним бажанням голови колгоспу Ф.В. Собідка, що мав особисті конфлікти з односельцями. Новим очільником було обрано М.С. Кирилюка, теж уродженця села Червоного, який до цього очолював колективне господарство в селі Джурицях (АВНРДА, фонд колгоспу ім. Мічуріна, спр.84, арк.95). Розуміючи важливість мотивації до праці, він підтримав, започатковану попереднім керівником, систему матеріальних заохочень для колгоспників. Вже на перших загальних зборах 6 березня 1961 р. було прийняте рішення про додаткову оплату праці (преміювання) тих колгоспників, які досягли успіхів в роботі. Було запропоновано видати позики у розмірі 150-200 крб. для будівництва житлових будинків окремим колгоспникам (АВНРДА, фонд колгоспу ім. Мічуріна, спр.84, арк.20). Крім того, загальними зборами колгоспу було прийняте рішення про виділення 5 000 крб. для будівництва Райгородської дільничої лікарні та 9 600 крб. на будівництво продуктивних магазинів в Червоному та Мельниківцях (АВНРДА, фонд колгоспу ім. Мічуріна, спр.97, арк.93зв.).

Фінансування розвитку соціальної інфраструктури села та виплата матеріальних заохочень колгоспникам стали можливими завдяки зростанню основних господарських показників. Так, на 1965 р. середня урожайність зернових становила 24,7 цнт. з Га (найкращий показник за всі попередні роки), цукрових буряків – 208 цнт. з Га, надій молока – більше 2 тис. літрів на одну фуражну корову (АВНРДА, фонд колгоспу ім. Мічуріна, спр.126, арк.117). 3 вересня 1966 р. колгосп перейшов на гарантовану оплату праці, при цьому загальний фонд оплати праці на друге півріччя склав 173 тис. крб. (АВНРДА, фонд колгоспу ім. Мічуріна, спр.152, арк.12).

Однак, досягнення у сфері колгоспного будівництва аж ніяк не позначилися на розвитку культурно-освітньої сфери села. Обсяг коштів, що виділялися із місцевого бюджету, був мізерним. Не завжди керівники освітніх установ знаходили розуміння та підтримку членів правління колгоспу. Яскравим підтвердженням є полеміка з цього приводу, зафіксована у протоколах загальних зборів села та виконкому сільської ради післявоєнного періоду. Так, упродовж 1955-1956 рр. на сесіях сільської ради тривали суперечки між головою колгоспу Ф.В. Собідком та головою сільської ради С.Т. Ковалем стосовно того, хто має докласти більше зусиль до ремонту місцевого клубу. Останній скаржився на те, що 12 тис. крб., зібраних із населення в порядку самообкладання, лежать на рахунку місцевого колгоспу «Червоний промінь» і він не може цими коштами скористатися (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.60, арк.8). В результаті, звітуючи 18 липня 1957 р. про проведену роботу на сесії сільської ради, завідувач клубом Ф.І. Блажко змушений був констатувати: « ... в бібліотеці стеля вже впала, найближчим часом це очікується і в клубі» (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.71, арк.18). Не більш втішним був і звіт його наступника А.Д. Мельничука у вересні 1958 р.: « В цьому клубі працювати неможливо, ... криша тече, грубки не відремонтовані» (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.71, арк.26). Щоправда, після останнього виступу, напередодні зими, дах клубу було частково відремонтовано (покрито тютюном) (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.71, арк.32).

Законом від 17 квітня 1959 р. в УРСР запроваджувалась обов'язкова загальна восьмирічна освіта. Втілюючи закон в життя, керівництво Мельниківської школи зіткнулося із неабиякими труднощами. Через значну кількість учнів навчання проводилося у двох приміщеннях: молодші класи в «Ісаковій школі» (колишній будинок розкуркуленого селянина Ісака Глуха); старші – у приміщенні так званої «червоної школи» (будівля колишньої земської

.....
школи). Через нестачу класних кімнат школа продовжувала функціонувати у дві зміни. У виступі директора школи на сесії сільської ради у листопаді 1959 р. відзначалося «... школа могла б перейти на одну зміну, якби правління колгоспу дозволило зайняти одну із кімнат дитячих ясел» (ясла знаходилися в одному приміщенні із школою – О.М.) (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.71, арк.28). В 1960 р. для переходу до однозмінного навчання вже не вистачало трьох класів (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.105, арк.15). В 1966 р. в селі було організовано вечірню школу. Її учнями були, передусім, члени правління колгоспу та передові колгоспники.

Одним із важливих напрямків роботи загальноосвітньої школи було ідеологічне виховання учнів в рамках комуністичної ідеології. З цією метою у школі активно відзначали ювілейні дати радянської держави: річниці «жовтневої революції», утворення піонерської організації тощо. Цим подіям присвячувалися різні змагання по збору металобрухту та макулатури, ганчір'я, насіння клену, жолудів, каштанів. Піонерські свята супроводжувалися урочистими лінійками з обов'язковим атрибутом – піонерським вогнищем. Традиційними були огляди художньої самодіяльності, піонерські зльоти, фестивалі.

Ще 30 квітня 1958 р. було прийнято постанову Ради Міністрів УРСР «Про будівництво шкіл в Українській РСР за рахунок коштів колгоспів і надання колгоспам допомоги у шкільному будівництві», яка зобов'язувала місцеві колективні господарства фінансувати будівництво шкіл на місцях (Романюк, 2005, с.113). Відповідно до цього, на сесії сільської ради у січні 1965 р. було прийнято рішення про будівництво у Мельниківцях нової школи, яке покладалося на районну будівельну організацію ПМК-6. У свою чергу на загальних зборах колгоспників 14 квітня 1965 р. керівником господарства було запропоновано силами будівельної організації колгоспу побудувати новий будинок культури. Участь у співфінансуванні будівництва мали взяти й колгоспники, шляхом відрахування із заробітної плати одноразової суми в 3 крб. Для колгоспників, які працювали на будівництві клубу встановлювалася додаткова оплата праці – по 20 коп. на кожен зароблений карбованець (АВНРДА, фонд колгоспу ім. Мічуріна, спр.126, арк.109). Здача в експлуатацію об'єктів мала бути приурочена ювілею – 50-річчю радянської влади.

Однак, на практиці будівництво школи у 1965 р. так і не було розпочато. Виступаючи на сесії у лютому 1966 р. голова сільської ради М.Є. Тарнашинський змушений був визнати: « Якщо ПМК-6 буде будувати школу, то цього будівництва вистачить на п'ятирічку. Клуб же буде бригада будівельників колгоспу під керівництвом І.І. Яровенка., то до 50-річчя ми будемо мати новий красивий клуб» (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.160, арк.11).

І дійсно, в наступному 1967 р. новий будинок культури на 400 місць, збудований на місці зруйнованого панського маєтку, був зданий в експлуатацію. Поряд був розмішений обеліск односельчанам, які загинули в роки Другої світової війни. В цей же рік в нове приміщення у новозбудованому будинку культури була переведена сільська бібліотека. На 1967 р. у бібліотеці було зареєстровано 630 читачів. Книжковий фонд нараховував понад 12 тис. примірників. Щорічно виписувалося більше 20 періодичних видань (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.192, арк.13).

8 листопада 1967 р., завдяки працівникам будівельної бригаді колгоспу, відбулося і відкриття новозбудованої двоповерхової школи. З нового навчального року, окрім мельниківчан, продовжити навчання у старших класах десятирічки змогли також учні сіл Червоного, Ометинець та Вищої Кропивни. В результаті кількість учнів в школі збільшилась до 250. На зимовий період учні з інших сіл забезпечувалися гуртожитком та трьохразовим харчуванням. В лютому 1969 р. на сесії сільської ради було прийнято рішення про звільнення учнів багатодітних сімей та малозабезпечених родин від плати за харчування в групах продовженого дня. Після переведення учнів в новозбудовану двоповерхову школу, частину колишніх її приміщень (2 кімнати «червоної школи») було віддано під медпункт (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.182, арк.28).

На засіданні правління колгоспу від 11 жовтня 1967 р. було прийняте рішення зняти з балансу колгоспу та передати на баланс районного відділу освіти Мельниківську школу (вартість 172 тис. крб.), за умови передачі колгоспу 2 старих приміщення школи. Клуб, вартістю 100 тис. крб. був переданий на баланс сільської ради. Прийнято також рішення про виділення 400 крб. для закупівлі обладнання для фізкабінету (АВНРДА, фонд колгоспу ім. Мічуріна, спр.167, арк.35).

Надання медичних послуг населенню покладалось на фельдшерсько-акушерський пункт. Спочатку спеціального приміщення не було і він знаходився у звичайній селянській хаті. Певний час тут же приймали і породіль. Спочатку у штаті була лише фельдшер (завідувач медичного пункту), а з 1956 р. було запроваджено посаду акушерки. Характеризуючи якість медичних послуг голова колгоспу Ф.В. Собідко у своєму виступі на сесії сільської ради в листопаді 1958 р. відзначав: «Медпункт у звітному періоді працював незадовільно, тому хворі

змушені звертатися за допомогою в інші медпункти». Обґрунтовуючи такий стан неналежним виконанням своїх обов'язків завідувачкою медпунктом Є.І. Петренко, він пропонував поставити перед райвиконкомом питання про заміну такого працівника (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.71, арк.29). Питання про незадовільну роботу медичного пункту слухалося і на засіданні виконкому у січні 1959 р. У виступах, зафіксованих у протоколі засідання, зазначалося: «Мешканці села Мельниківець, зважаючи на погане ставлення до них з боку фельдшера Є.І. Петренко, перестали звертатися до неї за медичною допомогою, натомість йдуть в інші медпункти, особливо в с. Червоне» або ж «Петренко не завжди дає потрібні медикаменти. Часто сама не йде на виклики, а дає медикаменти заочно, не знаючи хвороби людини, на що громадяни села неодноразово скаржилися до сільської ради». За незадовільну роботу медпункту із обслуговування населення на засіданні було прийняте рішення про звільнення Є.І. Петренко з посади. При цьому позитивно були оцінені намагання акушерки М.І. Кучеренко налагодити роботу пологового будинку (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.95, арк.8зв.-9). Завідувач медпунктом, в якості оправдання, вказувала на недостатнє фінансування, внаслідок чого для аптеки не було закуплено необхідних медикаментів, та на непристосованість приміщення (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.71, арк.33). Не змінилася ситуація на краще і після призначення в 1960 р. нового завідувача. Незважаючи на те, що медичний пункт на той час обслуговував 397 дворів із 1181 мешканцем, він, як і раніше, розташовувався в одній кімнаті з неналежним освітленням. Нова завідувач скаржилася на те, що виділених сільською радою коштів не вистачає навіть на опалення медичного пункту (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.116, арк.3).

У другій половині 1960-х рр. було дещо активізовано роботу із розбудови інфраструктури та благоустрою села. В 1967 р. було побудовано 2 камінних містки (на Титусівку та Хутір), висипано жорствою центральну дорогу, розпочато будівництво продмагу та сільської лазні (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.132, арк.9). В комбінаті побутового обслуговування села Мельниківець було відкрито швейну та взуттєву майстерні, перукарню. Серед інших новобудов цього періоду: автогараж з майстернями, адміністративний будинок, в якому розмістилась сільська рада і поштове відділення, корівник з повною механізацією робіт, тракторний стан, ставок. Колгосп фінансував будівництво будинку для пристарілих в смт. Вороновиця, комбикормового заводу в с. Кароліна, відгодівельного пункту в с. Ситківцях, дільничної лікарні у с. Райгород, міжколгоспної водолікарні в смт. Немирів (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.202, арк.12).

Друга половина 1960-х рр. характеризувалась також пожвавленням індивідуального будівництва. Лише упродовж 1967-1968 років в селі було збудовано 38 нових житлових будинків. Окрім того, перекрито бляхою та шифером 142 будинки. Мешканці села мали у власності 62 телевізори, 32 мотоцикли. У значній кількості сільських родин у господарстві вже були швейні машинки, велосипеди, радіоприймачі. У 1969 р. розпочалася електрифікація села. На 1 січня 1970 р. вже було електрифіковано 11 хат (ДАВіО, ф.П-136, оп.6, спр.270, арк.124,148).

В рамках соцзмагання по благоустрою села в честь 100-річчя з дня народження В. Леніна, на березень 1969 р. було збудовано 1,5 км. дороги із твердим покриттям, використовуючи камінь із власного кар'єру. В цілому, бруковану дорогу протяжністю 6 км, яка проходила через село Червоне та з'єднала обидва населені пункти із шосейною автострадою було завершено у 1972 р. (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.190, арк.14).

Проводились роботи з облаштування населеного пункту. Наприкінці 1960-х рр. на території населеного пункту було висаджено більше 10 тис. дерев. Обсажені деревами дороги місцевого значення Мельниківці-Криківці, Червоне-Мельниківці та алеї біля школи (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.163, арк.15). У травні 1969 р. рішенням виконкому були присвоєні назви вулицям села. Однак серед місцевих мешканців вони не прижились, селяни і надалі послуговувались старими назвами «кутків» (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.190, арк.14).

На повсякденне життя мельниківчан неабиякий вплив мали організовані партійними та радянськими органами різноманітні «кампанії». Серед них важливе місце займала кампанія, спрямована проти «осіб, які ухиляються від суспільної праці і ведуть антисуспільний паразитичний спосіб життя» (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.132, арк.11). Не менш резонансною була кампанія боротьби із самогонварінням. «П'яниці» та «самогонщики» піддавалися гострій критиці на сторінках колгоспного «Перця», а також перед показом кіносеансів в сільському клубі. З метою профілактики медичні працівники читали лекції колгоспникам (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.132, арк.9).

15 травня 1969 р. вперше на засіданні виконкому слухалося питання «Про посилення заходів боротьби із колорадським жуком», який завдавав неабиякої шкоди посадженим картопляним плантаціям. У рішенні з цього питання зазначалося: «Створити надзвичайну комісію по боротьбі із колорадським жуком. За кожним членом комісії закріпити певний участок присадибних ділянок, на яких забезпечити організацію щодаєдних оглядів посівів

.....
картоплі і при виявленні шкідника організувати своєчасно проведення боротьби з ним» (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.201, арк.27).

Незважаючи на те, що колгоспники сумлінно працювали в колгоспі, виконуючи плани продажу зерна, держава не завжди на належному рівні забезпечувала їх продуктами та товарами першої необхідності. Так, на сесії сільської ради у листопаді 1963 р. повідомлялося про нерегулярність завою у кооперацію хліба та непостачання промислових товарів (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.132, арк.7). У звіті завмага с. Мельниківець К.Т. Тихонюк на сесії виконкому сільської ради в 1964 р. йшлося про відсутність в кооперації товарів широкого вжитку, особливо таких, як гас та мило (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.144, арк.3).

Не змінилася суттєво ситуація і на початку 1970-х рр. У звіті голови колгоспу М.С. Кирилюка на сесії сільської ради відзначалося, що «слабо працює в селі продмаг. Завідувач магазином мало турбується, щоб були різноманітні продукти в магазині. Бувають дні, що і хліба в магазині немає» (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.252, арк.32). Зрозуміло, що очільник колгоспу, будучи членом партії не міг сказати про те, що промислові товари, і навіть багато видів продуктових товарів в селі на той час дефіцитом. Забезпечення селян відбувалося за залишковим принципом, незважаючи на те, що саме селяни, працюючи в одержавлених колгоспах, забезпечували населення країни продовольством. Єдиним аргументом, який мав переконати селян у турботливому ставленні до них з боку держави були невисокі ціни на хліб: буханець чорного хліба коштував 14 коп., сірого - 16 коп., білого - 18 коп. Однак хліб у сільський магазин завозили в певні дні та часи, після чого організовувалася черга і завезений хліб одразу ж розбирали по домівках (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.202, арк.16).

Проте навіть таке життя селян напевно здалося керівництву розквішним. На засіданні сесії сільської ради 26 лютого 1970 р. було затверджено нову редакцію статуту колгоспу, в якому суттєво зменшувався фонд оплати праці колгоспників. Якщо раніше він складав майже 80% валового доходу колгоспу, то тепер не міг перевищувати 60%. Розмір присадибних ділянок колгоспників, залежно від участі членів сім'ї в громадському виробництві, мав складати від 25 до 50 сотих. За умови, якщо один або декілька працездатних членів сім'ї самовільно залишали роботу в колгоспі, або без поважних причин не виробили встановленого в колгоспі мінімуму трудової участі – присадибні ділянки зменшувалися до граничної норми (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.202, арк.11). Приміром на 1971 р.: чоловіки у віці від 18 до 55 років мали відпрацювати 180 календарних днів, старші 55 років – 135 днів; жінки у віці 18-50 років повинні були виробити 135 днів, а старші 50 років – 110 календарних днів. Для надання щорічної відпустки кожен колгоспник повинен був відпрацювати 11 місяців та виробити не менше 270 календарних днів (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.204, арк.7).

У пошуках кращих умов життя та роботи окремі колгоспники намагалися виїхати з села, але за відсутності паспортів це їм не завжди вдавалося. Так, наприклад, на засіданні правління колгоспу 6 січня 1971 р. розглядалася заява М.В. Мельничука з проханням видати йому довідку для отримання паспорта з метою виїзду з села. Однак прохання не було задоволене з причини нестачі робочої сили у колгоспі (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.203, арк.8). Таким чином селяни фактично були прикріплені до землі та були змушені працювати в одержавлених колгоспах.

Висновки. Отже, на кінець відбудовного періоду сільське господарство Поділля, як і інших регіонів УРСР, що розглядалося як основний донор розвитку радянської індустрії, знаходилося у кризовому стані. Фінансово-економічний стан колективних господарств залишався незадовільним, через що вони не могли виконувати поставлених партією і урядом завдань. Реформи аграрного сектору першої половини 1950-х рр., які були покликані зменшити командно-адміністративний вплив на керівництво колгоспів та збільшити ініціативи останніх щодо масштабів планування та вирощення продукції, мали свої позитивні результати на місцях. В цілому вони сприяли піднесенню сільського господарства та деякому покращенню становища колгоспного селянства на Поділлі. Зростання врожайності зернових дало змогу не лише активізувати розвиток тваринницької галузі та придбати необхідну сільськогосподарську техніку, але й акумулювати певну частку грошей на виплату зарплат колгоспникам. Політика укрупнення колгоспів не тільки не призвела до корінних змін в організації та технології виробництва, але й мала довгострокові руйнівні наслідки. Об'єднані господарства ставали малокерованими, колгоспники – більш відчуженими один від одного. Спостерігалось звуження елементів колгоспної демократії та відчуження селянства від землі.

Певні успіхи колгоспного будівництва та деяке покращення матеріального добробуту селян не позначилися на поліпшенні культурно-освітньої сфери подільського села. Сільські школи та клуби, що розглядалися як центри впровадження в селянське середовище комуністичної ідеології і моралі та були покликані змінити світогляд і вплинути на духовне життя селянства, тривалий час перебували у непридатних приміщеннях, які не відповідали санітарно-гігієнічним нормам. Будівництво нових освітніх та культурних установ держава пропонувала

здійснювати за кошти колгоспів або ж самих селян. Нерідко селяни скаржились на недостатній рівень медичного обслуговування. Фельдшерсько-акушерські пункти знаходились у непристосованих приміщеннях, бракувало досвідчених фахівців, виділених коштів не вистачало на закупівлю медикаментів.

В другій половині 1960-х рр. було активізовано роботу із розбудови інфраструктури та благоустрою подільського села. Однак, через відсутність державних дотацій успіхи були незначними. Переважна частина населених пунктів не мали доріг із твердим покриттям. Будинки сільських мешканців тривалий час залишалися неелектрифікованими. Забезпечення селян продовольчими та промисловими товарами здійснювалось за залишковим принципом. Спроби ж селян покинути село і виїхати до міста не мали успіху, оскільки колгосп не був зацікавлений у втраті робочої сили.

Подяка. Висловлюємо щиру вдячність працівникам архівних установ та бібліотек за сприяння у підготовці статті, а також членам редколегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автори не отримали фінансової підтримки для дослідження, авторства та публікації цієї статті.

Джерела та література:

АВНРДА – Архівний відділ Немирівської районної державної адміністрації.

Бондарчук, П.М. (2012). *Релігійна свідомість віруючих УРСР (1940–1980-і роки): повсякденні прояви, трансформації*. Київ: Інститут історії України НАН України, 322 с.

ДАВіО – Державний архів Вінницької області.

Даниленко, В.М.(відп. ред). (2015). *Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: Колективна монографія*. Київ: Інститут історії України НАН України, 698 с.

Даниленко, В.М.(відп. ред). (2022). *Українське суспільство в 1960–1980-х рр. Історичні нариси*. Київ: Інститут історії України НАН України, 959 с.

Кагальна, М.В. (2013). Матеріальне забезпечення селянства УРСР у період хрущовської "відлиги" крізь призму повсякдення (1953-1964 рр.). *Архіви України*. 2. С. 70-78.

Ковпак, Л. (2003). *Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст. (1945–2000 рр.)*. Київ: Інститут історії України НАН України, 250 с.

Кривчик, Г.Г. (2001). *Українське село під владою номенклатури (60-80 рр. ХХ ст)*. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського університету, 192 с.

Кузьменко, В.М. (2017). *Повсякденне життя сільських жителів УРСР в другій половині 1940-х – 1960-х роках за матеріалами Чернігівської області*: дис... канд. іст. наук : 07.00.01 – Історія України. Київ, 265 с.

Лисак, В.Ф. (2013). *Повсякденність українських селян в умовах радянської дійсності (1950 - 1960-ті рр.)*. Донецьк : Схід. видавн. дім, 341 с.

Лісовська, О. (2009). *Розвиток матеріально-технічної бази українського села в 60-80-ті роки ХХ ст.*: дис... канд. іст. наук : 07.00.01. – Історія України. Черкаси, 215 с.

Лубко, І. (2002). *Спроби аграрних перетворень М. Хрущова та їх вплив на українське село (1953-1964 рр.)*: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України. Донецьк, 236 с.

Марчук, В.В. (2007). *Особисті підсобні господарства в соціально-економічному житті України (II пол. 40-х – середина 60-х рр. ХХ ст.)*: дис... канд. іст. наук : 07.00.01 – Історія України. Запоріжжя, 231 с.

Мельничук, О.А. & Мельничук, Т.А. (2020). Повсякденне життя колгоспного селянства Поділля у повоєнний період (1944-1953) (на матеріалах колгоспу «Червоний промінь» с. Мельниківці) *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 32. С.52-63. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2020-32-52-63>

Мельничук, О.А. (2021). *Мельниківці крізь сивину століть: історико-краєзнавчий нарис*. Вінниця: ПрАТ «Вінницька обласна друкарня», 332 с.

Нікілєв, О.Ф. (2011). Сфера культурно-побутового обслуговування Українського села у 1950-ті – середині 1960-х рр. у вимірі повсякденності. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія Історія та археологія*. 19. С.94-99.

Романюк, І. (2005). *Українське село в 50-ті - першій половині 60-х рр. ХХ століття*. Вінниця : Книга-Вега, 256 с.

Халецька, Л. (2011). *Сільське населення України в роки хрущовської "відлиги": рівень та якість життя* : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 – Історія України. Київ, 282 с.

Хоменко, С.Ю. (2015). *Побут і дозвілля українського села в 60-х - 80-х рр. ХХ століття* : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 – Історія України. Переяслав-Хмельницький, 219 с.

Oleh A. Melnychuk

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University,
Dr (History), Professor (Ukraine)

Anna S. Polishchuk

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University,
PhD (History), Senior Lecturer (Ukraine) (Ukraine)

Socio-Economic and Socio-Cultural Transformations in Podillia Countryside during the 1950s - 1960s (based on Melnykivtsi)

Abstract. *The purpose of the article is to substantiate the socio-economic and socio-cultural transformations in the Podillia countryside in the 1950s and 1960s, using the example of a specific micro-historical study. The research methodology includes both special-historical and interdisciplinary methods. Among the special methods, one should point out first of all the method of historiographical analysis, thanks to which the state of scientific study of the problem is revealed. The problem-chronological method made it possible to divide the research topic into narrow problems and consider them in chronological order. Comparative aspects of transformations in the Podilsk village in the post-war period are performed in the context of the comparative-historical method. Scientific novelty is determined by the fact that the specified topic was not the subject of a special scientific study, as well as the author's attempt to solve the problem based on the materials of a specific microhistorical study. Conclusions. The death of the leader and the change of political leadership put an end to Stalin's agrarian policy, which was based on administrative non-economic coercion, ignoring the basic economic laws, and the purposeful constant draining of material resources from agriculture. The reforms of the agrarian sector of the first half of the 1950s, which were designed to reduce the command and administrative influence on the management of collective farms and increase the latter's initiatives regarding the scale of planning and growing products, generally contributed to the rise of agriculture and some improvement of the situation of the collective farm peasantry in Podilly. The increase in grain yield made it possible not only to intensify the development of the livestock industry and purchase the necessary agricultural machinery, but also to accumulate a certain share of money for the payment of salaries to collective farmers. The policy of consolidation of collective farms not only did not lead to fundamental changes in the organization and technology of production, but also had long-term destructive consequences. United farms became poorly managed, and collective farm workers became more alienated from each other. There was a narrowing of the elements of collective farm democracy and the alienation of the peasantry from the land. Certain successes of collective farm construction and some improvement in the material well-being of the villagers did not affect the improvement of the cultural and educational sphere of the Podil village. Rural schools and clubs, which were considered as centers for the introduction of communist ideology and morality into the peasant environment and were called to change the outlook and influence the spiritual life of the peasantry, were for a long time in unsuitable premises that did not meet sanitary and hygienic standards. The state proposed to build new educational and cultural institutions at the expense of collective farms or the peasants themselves. Peasants often complained about the insufficient level of medical care. Paramedics and midwives were located in unsuitable premises, there was a lack of experienced specialists, and the allocated funds were not enough for the purchase of medicines. In the second half of the 1960s, work on infrastructure development and improvement of the Podil village was intensified. However, due to the lack of state subsidies, the successes were insignificant. Most of the settlements did not have paved roads. The houses of the villagers remained unelectrified for a long time. Provision of food and industrial goods to the peasants was carried out according to the residual principle. Attempts by the peasants to leave the village and move to the city were not successful, as the collective farm was not interested in losing the workforce.*

Key words: *collective farms, cultural and educational institutions, everyday life, Podillia, peasantry, socio-economic development, social welfare.*

References:

- AVNRDA** – Arkhivnyj viddil Nemyrivskoji rajonnoji derzhavnoji administraciji [Archive department of Nemyriv district state administration] [in Ukrainian].
- Bondarchuk, P.M.** (2012). *Relihiina svidomist viruiuchykh URSS (1940–1980-i roky): povsiakdenni proiavy, transformatsii [Religious consciousness of believers of the Ukrainian SSR (1940–1980s): everyday manifestations, transformations]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 322 s. [In Ukrainian].

- Danylenko, V.M.** (Ed.). (2015). *Sotsialni transformatsii v Ukraini: piznii stalinizm i khrushchovska doba: Kolektyvna monohrafiia [Social transformations in Ukraine: late Stalinism and the Khrushchev era: Collective monograph]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 698 s. [In Ukrainian].
- Danylenko, V.M.** (Ed.). (2022). *Ukrainske suspilstvo v 1960–1980-kh rr. Istorychni narysy [Ukrainian society in the 1960s–1980s. Historical essays]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 959 s. [In Ukrainian].
- DAViO** – Derzhavnyy arkhiv Vinnycjkoji oblasti [State archive of Vinnytsia region]. [In Ukrainian]
- Kahalna, M.V.** (2013). Materialne zabezpechennia selianstva URSR u period khrushchovskoi "vidlyhy" kriz pryzmu povsiakdennia (1953-1964 rr.) [Material support of the Ukrainian SSR peasantry during the Khrushchev "thaw" through the prism of everyday life (1953-1964)]. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*. 2. S. 70-78. [In Ukrainian].
- Khaletska, L.** (2011). *Silske naseleння Ukrainy v roky khrushchovskoi "vidlyhy": riven ta yakist zhyttia [The rural population of Ukraine during the Khrushchev "thaw": level and quality of life]: dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01 – Istoriiia Ukrainy*. Kyiv, 282 s. [In Ukrainian].
- Khomenko, S.Iu.** (2015). *Pobut i dozvillia ukrainskoho sela v 60-kh - 80-kh rr. XX stolittia [Life and leisure of the Ukrainian village in the 60s - 80s of the 20th century]: dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01 – Istoriiia Ukrainy*. Pereiaslav-Khmelnyskyi, 219 c. [In Ukrainian].
- Kovpak, L.** (2003). *Sotsialno-pobutovi umovy zhyttia naseleння Ukrainy v druhii polovyni XX st. (1945–2000 rr.) [Social and household living conditions of the population of Ukraine in the second half of the 20th century. (1945–2000)]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 250 s. [In Ukrainian].
- Kryvchyk, H.H.** (2001). *Ukrainske selo pid vladoiu nomenklatury (60-80 rr. XX st) [Ukrainian village under the rule of the nomenclature (60-80s of the XX century)]*. Dnipropetrovsk: Vyd-vo Dnipropetrovskoho universytetu, 192 s. [In Ukrainian].
- Kuzmenko, V.M.** (2017). *Povsiakdenne zhyttia silskykh zhyteliv URSR v druhii polovyni 1940-kh – 1960-kh rokakh za materialamy Chernihivskoi oblasti [Everyday life of rural residents of the Ukrainian SSR in the second half of the 1940s - 1960s based on materials from the Chernihiv region]: dys... kand. ist. nauk : 07.00.01 – Istoriiia Ukrainy*. Kyiv, 265 s. [In Ukrainian].
- Lisovska, O.** (2009). *Rozvytok materialno-tekhnichnoi bazy ukrainskoho sela v 60-80-ti roky XX st. [Development of the material and technical base of the Ukrainian village in the 1960s and 1980s.]: dys... kand. ist. nauk : 07.00.01. – Istoriiia Ukrainy*. Cherkasy, 215 s. [In Ukrainian].
- Lubko, I.** (2002). *Sproby ahrarynykh peretvoren M. Khrushchova ta yikh vplyv na ukrainske selo (1953-1964 rr.) [M. Khrushchev's attempts at agrarian transformation and their impact on the Ukrainian countryside (1953-1964)]: dys... kand. ist. nauk: 07.00.01 – Istoriiia Ukrainy*. Donetsk, 236 s. [In Ukrainian].
- Lysak, V.F.** (2013). *Povsiakdennist ukrainskykh selian v umovakh radianskoii diisnosti (1950 - 1960-ti rr.) [The everyday life of Ukrainian peasants in the conditions of the Soviet reality (1950s - 1960s)]*. Donetsk : Skhid. vydavn. dim, 341 c. [In Ukrainian].
- Marchuk, V.V.** (2007). *Osobysti pidsobni hospodarstva v sotsialno-ekonomichnomu zhytti Ukrainy (II pol. 40-kh – seredyna 60-kh rr. XX st.) [Personal subsidiary farms in the socio-economic life of Ukraine (second half of the 40s - mid-60s of the 20th century)]: dys... kand. ist. nauk : 07.00.01 – Istoriiia Ukrainy*. Zaporizhzhia, 231 s. [In Ukrainian].
- Melnychuk, O.A. & Melnychuk, T.A.** (2020). Povsiakdenne zhyttia kolhospnoho selianstva Podillia u povoiennyi period (1944-1953) (na materialakh kolhospu «Chervonyi promin» s. Melnykivtsi) [The daily life of the collective farm of Podillya in the postwar period (1944-1953) (on the materials of the collective farm "Red ray" of Melnykivtsi)]. *Naukovi zapysky Vinnycykoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istoriiia – Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series: History*. 32. 52-63. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2020-32-52-63>. [In Ukrainian].
- Melnychuk, O.A.** (2021). *Melnykivtsi kriz syvynu stolit: istoryko-kraieznavchyi narys [Melnykivtsi through the gray of centuries: a historical and local history essay]*. Vinnytsia: PrAT «Vinnytska oblasna drukarnia», 332 s. [In Ukrainian].
- Nikiliev, O.F.** (2011). Sfera kulturno-pobutovoho obsluhovuvannia Ukrainskoho sela u 1950-ti – seredyni 1960-kh rr. u vymiri povsiakdennosti [The sphere of cultural and household services of the Ukrainian village in the 1950s - mid-1960s in the dimension of everyday life]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Serii Istoriiia ta arkeohohiia – Bulletin of Dnipropetrovsk University. History and archeology series*. 19. 94-99. [In Ukrainian].
- Romaniuk, I.** (2005). *Ukrainske selo v 50-ti - pershii polovyni 60-kh rr. XX stolittia [Ukrainian village in the 1950s - the first half of the 1960s]*. Vinnytsia : Knyha-Veha, 256 s. [In Ukrainian].

Статтю надіслано до редколегії 28.08.2022 р.

Статтю рекомендовано до друку 10.11.2022 р.